

HALÁSZ LÁSZLÓ

Kényelmetlen tünődések

1.

Tünődök, mielőtt eltűnök.

Vajda Mihály *Sisakrostély* című könyvében lelek rá az alábbi gyöngyszemre: „Lukács egyike volt a legtisztességesebb embereknek, akit csak ismertem. De én sem értem ma már s nem is fogom már megérteni, hogyan lehetett képes oly sok ostobaságot összegondolni.”

Kissé később írott *Szókratészi buzatban* című könyvében – először az *Alföld 2007.* és *2008.* évfolyamában olvashattam darabjait – *Az ész trónfosztásáról* Vajda megjegyzi, hogy szerzője „kifejezett butaságokat írta össze, olyasmiket, amiket nem gondolhatott. (...) hogy egy szót se értsen azokból a szerzőkből, akik ifjúkora bálványai voltak!!!! Pedig megeshet, hogy már tényleg nem értett belőlük semmit. Mi mindenre nem képes az emberi ész!”

Vajda Lukácsot és egykori önmagát sem kímélve, viaskodik Mesterével. Végletes kifejezései – „ostobaság, butaság, értetlenség” – ellenére, óvakodik egy hűvös következtetés kimondásától. Lukács harmincnégy évesen bekövetkezett megtérése nem felszabadította, hanem haláláig megkötötte-beszűkítette elméjét. Gondolkodóként regrediált. Vagy, ha szószálhasogatón kívánok fogalmazni, megtérését követő elmeállapothoz fixálódott, holott kivételes intellektusát nem vesztette el. Életidőben és mennyiségileg meghatározó oeuvrejének értéke korábbi műveié alatt maradt.

Hogy mindazonáltal néhány évtizeden át az utóbbi hatása alól a nyugateurópai értelmiségi baloldal – sőt főleg az nem vonta ki magát –, a szekularizált és kellően doktrinér messianizmus, a nagy narratívum utáni vágy erejét, meg a fene jó dolgukat mutatta. Lukács, persze, összes regressziójával, kihívó intellektuális jelenség volt a sivár marxista egyenszövegek szerzőihez képest. Maga az összehasonlítás is sértő. Tehát felelőssége nagyobb, mint az övéké. A dogmatizmusnak számos a kifutása. Egyik különös változata volt Lukácsé, még ha adott körülmények között sokan sajátjukhoz/másokéhoz képest revizionizmusnak tekintették is. Ha hozzászámitom azt a többletet, amit Lukács rendszeres személyes érintkezésben tanárként nyújthatott, úgyszólván szükségszerű volt, hogy közvetlen vonzási körében néhány évvel a holokauszt után, zsidóságuk terhétől megszabadulni igyekvő, felettből magasabb minőségű fiatalok forogtak, akikben ellenállás jó ideig nem ébredt fel.

Pedig ehhez nemhogy 1956 után, de előtte sem kellett nagy ész és tartás. Megkeresem régebben írt feljegyzéseimet egyetemi éveimről. Harmadévesként (1954-ben, huszonegyedik évemben), professzorom írásos javaslata révén, már használ-

hattam a Széchényi Könyvtár kutatói olvasótermét, ami a zárolt, értsd ideológiailag veszélyes művek olvasását tette lehetővé. Félig autodidakta lettem. Elbűvölt a személyiség összetettsége és a lelki megnyilatkozások szerves biológiai háttere. Együttal megragadott, ahogy Schopenhauer, Nietzsche és Freud látatták az embert. Új világot nyitottak, amivel még jó ideig nem sikerült boldogulnom. Ambivalenciám pillanatnyi leküzdésében segített, hogy „tudtam”, nem lehet igazuk. Alkati és életkori optimizmusom sem volt összhangban azzal az ingerlő pesszimizmussal, amely emberképükből sugárzott.

Ugyanakkor Lukács György – akinek múltjáról pontosan annyi ismeretem volt, mint jövőjéről – könyvét (félreértés ne essék: ez nem volt tiltva), amelyben egybek között Nietzschét, mint a polgári dekadencia és az ész trónfosztásának képviselőjét leírta (a szó mindkét értelmében), nyomban rosszérzéssel olvastam. A kifejezés pontos, mert szerfölött korlátozott ismereteim miatt, Lukács állításai ellen nem lettem volna képes tárgyszerűen érvelni. Kijelentéseinek végletessége és kíméletlensége (olyan szerzőkről, akikről bármit lehetett állítani, lévén hivatalból védtelenek) azonban zavart, csak úgy, mint a nyakra-főre előrángatott Sztálin idézetek, amelyek (17-18 éves korom ellenére) sértették gusztusomat. De a Lenin idézetektől sem voltam oda.

Könyve taszító szellemiségének érzékelése ellenére, távol álltam még attól, hogy belássam, az emberi elme egyik csodája, hogy nemcsak a teljes nem értéstől képes eljutni mégoly bonyolult jelenség megértésig, hanem, legalább ekkora szellemi erőfeszítés árán képes megtenni a fordított utat is. Minél elvontabb szférában, minél nagyobb elmeélel mozog a dedukciók világában, annál inkább. Sem akkor, sem később nem hittem, hogy Lukács cinikus lett volna. Hosszú élete során csak egyszer – akkor sem érdekből, külső nyomásra – lépett a damaszkuszi útra. Hite mellett – ami ahogy nagy hithez illik, teljes abszurdum volt – mindvégig kitartott, és önáltató módon tudásnak, sőt tudománynak tekintette. Megvallom, a következetességnek ez a formája cseppet sem hat meg. Nemcsak eközött és a cinikus kép-mutatás között lehet választani, ott van – szép, Lukács szemében rút példák sora tanúsítja – a téves választás belátása és felülvizsgálata. (Erre igazán találó a revizionizmus kifejezés).

Ha Lukács megingathatatlan elkötelezettségét őszinteségnek, egyenességnek, karakánságnak fogom fel, a tisztességessége sem tagadható. Akkor imponáló, amit 1919-ben az ötödik hadosztály politikai megbízottjaként tett. Amikor tapasztalja, hogy Tiszafüred reménytelen védelme során „a pesti vöröskatonák egy puskalövés nélkül elszaladtak” – ahogy végzetes betegsége tudatában, az önéletrajzi vázlata nyomán készült interjúban, 1971-ben elmondta –, rendkívüli hadbírósgot hív össze és nyolc embert a főtéren főbe lövet. Mélységes összhangban meggyőződésével és funkciójával. Akkor részvétele Nagy Imre kormányában, majd az a mód, ahogy kezdettől fennálló tényleges ideológiai-politikai nézetkülönbsége szellemében levált a miniszterelnökről, ugyancsak tisztességét bizonyítja. Akkor az ész több értelemben vett ismétlődő trónfosztása rendkívüli, heroikus tisztességének a mutatója.

A Lukács-párthívek szemében nyilván szörnyű kihágás, hogy egy idült kívülálló meri teljesítményének terjedelmes részét regresszív/fixálódó elemműködés eredményének ítélni. Mintha a bíráló joga csak a kör egykori tagjainak és elkóborolt

követőinek járna ki. Voltaképpen így is igazolva, hogy milyen nagyszerű forrásból ittak. A kihágás végképp iszonyatosná válik, ha a Mester morális teljesítményének értékét az intellektuálisnál is kevésbé vagyok hajlandó méltányolni. Igen, megdöbbenve olvastam, hogyan adhatta írásba még 2007-ben is Vajda, hogy Lukács az egyik legtisztességesebb ember volt, akit ismert. Vajon – gonoszodom – milyen lehetett a többi?

De méltánytalan vagyok Vajdával szemben, mert gyanítom, éppen ő háborodna fel a legkevésbé szavaimon. Hiszen a Mester „elborzasztó, felfoghatatlanul ízléstelen gyűlöletéről” beszél „a reflektáló értelmiségivel szemben”, amit vitathatatlan öngyűlöletnek tart. Paradox módon, én nem érzek indíttatást pszichológiázásra és evidenciaélményt se vált ki belőlem e diagnózis. Ám ha akár csak részben találó, a tisztességgel hogyan fér meg? Lukács *Szocialista realizmus* kötetét Vajda menthetetlennek tartja, mint roppant hazug művet. „Nem voltam képes többé nem megvádolni szerzője partikuláris lelkiismeretét is.” De szépen tetszett mondani. Szóval, a szerző szerfölkött szelektív lelkiismerete, vagyis mégiscsak tisztessége a kérdés. Miközben Vajda cseppet sem fogja vissza magát, Lukács műveinek intellektuális fogyatékoságait minősítve, különösen nagy hangsúllyal ír erkölcsi szilárdságáról, páratlan tisztességéről. Amikor utóbb e téren mégis szépséghibákat fedez fel, a regisztrálás nyelve merőben más. Nem véletlenül. Nincs az a szóki-mondó bíráló, amelyik bármennyi tévedést mutat ki a megtért Lukács életművében, kétségbe vonhatná a briliáns intellektust. De ha a szerző moralitása kezdhető ki, írásaiban és azokon kívüli attitűdjében, amitől a tényleges viselkedés (tettek) elválaszthatatlanok, az ítélet súlyosabb. Fájdalmas tudatosítani, hogy a szó szerint félrevezetett (és sokakat félrevezető) életmű intellektuális botlásai – kár kerülgetni – tisztességtelen eljárásokkal jártak együtt, hogy nehéz eldönteni, melyik melyiket okozta.

Egy ici-pici esettanulmány: 1946-ban vagyunk Budapesten, Bibó István *A magyar demokrácia válsága* című, 1945-ben, a *Valóság* második számában megjelent cikkének vitáján. Lukács György, *A demokrácia válsága – vagy jobboldali kritikája?* címen szól hozzá. Nyomban az elején ott a kedvelt, mellesleg nem is eredeti patron: Bibó szubjektív szándékai és meggyőződése szerint hiába a demokrácia híve, objektíve kritikája jobboldali. Merthogy „a rendőrség kérdését apolitikusan, szűk 'szakszerűséggel' nézi.” Értsd, szól a kommunisták nyomulásáról és sokak bizonytalanságérzetéről, félelméről.

Lukács történetfilozófus-ideológushoz illőn kívánja feltárni, miért tévesztett Bibó irányt. „Bibó írói erénye, hogy jól ismer bizonyos elterjedt tömeghangulatokat, hogy számol és szembenéz velük. (...) [Ám] Csak az objektív kérdések helyes megoldása után találhatjuk meg a helyes módszert.” Amint a szubjektív jó szándék elismerése, az írói erényé is Bibó kvalitásainak, munkája értékeinek a kétségbevonása. „Írói erény” lehet „bizonyos elterjedt tömeghangulatok” ábrázolása, de „jó ismeretük”, a „számolás” és „szembenézés” velük, „a tömegpszichológiai módszer” alapján lehetetlen, ugyanis a tudós=marxista elemző „erényt” követel. Nyilvánvaló, hogy Bibó nem, Lukács annál inkább a birtokában van, hiszen övé az egyetlen helyes módszer. Az egyébként megtisztelő „írói erény” tehát fosztóképző. Bibónak mint „bizonyos elterjedt tömeghangulatok” és „a tömegpszichológiai módszer” ismerőjének, illetve alkalmazójának a beállítása degradálja erényét.

„Bibó úgy számol minden tömeghangulattal, legyen annak tartalma bármennyire irreális, mint alapvető politikai ténnyel. (...) maga is tudja, nincs komoly ember, komoly tömegelő Magyarországon, amely a proletárdiktatúrát akarná. (...) A tömegpszichológiai módszer illetően elvont abszolutizálása, kizárólagossága döntő mozzanata Bibó módszerének; egyik döntő oka politikai következtetései helytelenségének (...) a kép, amelyet ad, hamissá kell hogy váljék (...) egészében véve ez a kép felületes pszichológiai konstrukciónak objektív jellemzéssé való felnagyítása. (...) Az ilyenfajta konstrukciók az utolsó évtizedekben nagyon divatban voltak. Hogy itt csak egy magas színvonalú példára utaljak, itt van a Prohászka-féle történeletfilozófia.” (A netán bizonytalankodó olvasónak: a szerző Prohászka Lajos, aki egyáltalán nem Ottokár.)

A méltatlan helyzetben is türelmes Bibó szokatlanul éles, de szokásosan korrekt válasza mutatja, hogy eljárásának, megközelítésmódjának lényege a tét. „A cikknek kétségtelenül van egy tudatos pszichologisztikus beállítása, azonban mélyen megsértve kell visszautasítanom azt a vádat, hogy ennek köze volna a szellemtörténeti beállításhoz. A cikk nem eszmerendszerekkel, világnézeti izmusokkal s azok öntörvényű mozgásával foglalkozik, hanem reális pszichológiai tényekkel.” Természetesen, ebben is Bibónak van igaza. Lukács szakmailag is téves ítéletét nyilván az a rendületlen törekvése motiválta, hogy a Magyar Kommunista Párt vélt/tényleges ellenfeleit támadva, Bibót diszkreditálja. Ezzel remekül megfért, hogy onnan, ahonnan Lukács (le)nézett rájuk, Prohászka és Bibó hasonlóan idegenek és elfogadhatatlanok. Arra, hogy Lukács és Bibó közül ki adott hamis képet, abszolutizált és mivé nagyított fel konstrukciót, szót vesztegetni is kár.

Még sincs ok – hallom a Lukács tisztessége mellett kitartókat – kétségbe vonni, Lukács őszintén hitte, amit mondott. De ha ez volna a tisztesség ismérve, hogyan tagadhatnánk meg mindazoktól, akik annyira őszintén hittek különféle ordas eszmékben, hogy a belőlük fakadó szörnyűséges tetteiket mindig magasztos erkölcsi indítékok következményének tartották? Megnehezítve dolgomat, úgy teszek azonban, mintha ezzel nem kellene számolnom. Tehát Lukács hitte, hogy Bibó irreális félelmekkel viaskodik. Hitte, hogy a proletárdiktatúra akarása Magyarországon az itt élő „komoly emberektől”, a tömegek történelemformáló erejétől és nem egyetlen távolabb élő embertől függ. Hiszen miért is gondolhatott Lukács arra, hogy ha Sztálin 1946-ban nem látta megfelelőnek a körülményeket Magyarország „népi” demokratizálására, abból semmi nem következett akár a jövő évre nézve?

E gondolat-nélküliség viszont azt követelte (volna) meg tőle, hogy közel hatvanévesen is megőrizze hamvas naivitását. Kitörölve memóriájából a megelőző két évtizedben a lenini-sztálini Szovjetunióban szerzett tapasztalatait. Köztük lefogását két hónapra, amelyet – a Vajdát lenyűgöző kihallgatási jegyzőkönyvek szerint is – Lukács derekas tartással, lélekjelenléttel és fölényes intellektussal abszolválta. Ő az említett interjúban szerencséjének tartotta, hogy „a lefogási kampány végén”, 1941-ben került sorra, „amikor már nem folytak azok a mindenféle kivégzések”. Az is hasznára vált – jegyezte meg illő helyismerettel –, hogy „nagyon rossz lakásom volt, és ez kevésbé gyakorolt vonzóerőt az NKVD embereire.”

Lukács tehát legkésőbb a harmincas évek végétől jól tudta, amit nem tudott nemtudni, meg annál többet is. A felejtés káprázatainak csodájára járt Nietzsche és Freud (akikért Lukács nem kimondottan rajongott). Mégsem volna életszerű felté-

telezni, hogy néhány év alatt minden fontos tapasztalatát törölni lett volna képes. A Bibóval folytatott koncepció (ál)vita személyesen az ő ötlete volt. Amint a *Valóság* főszerkesztője, Szabó Zoltán írja, miután visszaküldte a Bibó-levonatot a nyomdába, a szerkesztőség belső gárdájának két fiatal tagja a kommunista párt vezetőinek a nevében is óvást emelt, mert a közlés „veszélyezteti a demokráciát”. Szabó szerette volna egy vezetőségi tag szájából is hallani. Sokat nem kellett várnia. Néhány óra múlva Révai – mivel gyengélkedett – a lakásába hívta. „Az volt az elképesztő, hogy egy tömegpárt vezetője, egy megszálló hadsereg és egy győztes nagyhatalom árnyékában, az ellen ágált kitartó szenvedéllyel, hogy egy negyvenoldalas értekezés egy ötszáz példányban kinyomtatott időszakos folyóirat hasábjain eljuthasson az olvasóhoz.” Révai azzal fenyegetőzött, hogy a szedést a nyomdában rendőrséggel foglaltatja le.

Mivel Szabó kilátásba helyezte lemondását, Révai az ugyanabban a házban lakó Lukácshoz fordult segítségért. Ő tökéletesen egyetértett régi jó barátja értékelésével, de az elkobzás hatásánál a cikk megjelentetését is jobbnak vélte. Feltéve, hogy majd a folyóiratban publikálendő vita a veszedelmes szöveget megfelelő helyére teszi. Lukácsot tehát kizárólag a kérdéses akció politikailag káros következménye zavarta. Még csak nem is csodálkozott, hogy a friss magyar demokrácia első évében az egyik párt, történetesen a sajátja, képviselőinek egyáltalán ilyen gondolatuk támad. Amint azt sem találta meghökkentőnek (nemcsak a jelen, de a jövő szempontjából), hogy a drasztikus beavatkozást meg is tudják tenni. Kis párt létükre is (már) kezükben a rendőrség.

Bár a vita során Révai mindent elmondott, amit a kulturális ügyek pártgazdájaként mondania kellett, az ötletszülő Lukács, aki akkor még javában benn volt a pixisben, sem maradhatott ki. Felszólalásából Szabó kiemeli azt az állítást, hogy Bibó írása eltereli a figyelmet az egyetlen aktuális veszélyről, a reakció restaurációs kísérleteiről. A tanulmány tehát „kiindulópontján támadta meg azt a dialektikát, amelynek a kommunisták fokozódó alkalmazására készültek fel. Pártagitációjuk ekkor már egyre inkább a jobbra taszítás és balra szorítás taktikáján alapult.”

Lukácsnak sok éve volt fellépése következményeinek belátására (miként annak a szerepnek a felülvizsgálatára, amit egyebek között Hamvas Béla vagy Nemes Nagy Ágnes sorsa alakításában játszott). Ez valóban tiszteletre méltó: integritásról, igazságszeretetről, méltányosságról tanúskodó megnyilatkozás lett volna. Hogy mi történt alig pár év múlva vitapartnerével, Bibóval. Hogy a későbbi alkalomról ne is szóljak, amikor, mit ad isten, meg a párt, minisztertársak lettek, majd ismét hogy-hogy nem, megint nagyon eltérően végezték. Érthetően. Vajda tételét alaposan kiforgatva, Bibónál tisztességesebb embert elképzelni sem vagyok képes. Éppen ezért fel sem tehető a szónoki kérdés: mit tett volna ő fordított helyzetben? Kizárt, hogy akár hasonló helyzetbe (bármikor) kerülhetett volna. Az adott összefüggésben, bizony, feladja a leckét. Nincs és, nincs is. Vagy vagy, ahogy Kierkegaard nyomán távoli (?) asszociációként felöltik.

Nem tudok arról, hogy a Bibót érő atrocitások ellen Lukács tiltakozott volna. Arról sem, hogy kifogásolta volna az eljárást. Megbánta volna a saját korábbi fellépését. Bizonyosan nem hely/alkalom hiányában. A kérdéses interjú több száz oldalt tesz ki, jócskán esik szó benne a 45-48 közötti, majd az 1956 utáni időszakról. Bibó

neve el sem hangzik. Bármennyire méltányolandó, ezen nem változtat, hogy 57-től Lukács is azok között volt, aki „egy ideig részt vett bajba jutott emberek segélyezésében” (értsd: az elítéltek családjaikat) – mint az interjúvoló megjegyzi.

A kérdező maga is egykori „bajba jutott” (merőben más előtörténettel ugyan, mint Bibó, Kádár börtönét több éven át ő is megjárta): **Eörsi István**. A Mester halála után, nem hagyja nyugton a kérdéses vita. Bár nézőpontom, okadatolásom és hangvételem (könnyű nekem!) igencsak eltér az övétől, a hetvenes évek végén levont következtetései példásak. Kivált abban, ahogy felszaggatja a hazai politizálás „törzsi gyökereit” (copyright Antall József). Tehát **Eörsi**: „Bibó intellektuális győzelmének oka (...) írói álláspontjának magasabb rendű moráljában rejlik. (...) a bibóság az, ami a magyar közéletből 1919 óta hiányzott és hiányzik. (...) (Lukács György) Erkölcsei vereségét a Bibó-vitában – és nemcsak ekkor – az a fajta szellemi szolgálat okozta, amit önként vállalt, amikor 1919-ben a kommunistákhoz csatlakozott. (...) Bibó István ellenben a szolgálat más útját választotta: intellektusát nem rendelte alá kívülről jövő követelményeknek; minden szaváért személyében vállalt felelősséget.”

Lukács miért érzett és emlékezett, gondolkodott és élt volna másként, hiszen meg volt győződve még a legrosszabb szocializmus érdekében tett lépések jóságáról is. A dogma olyan tétel, amely súlyánál fogva – különösen, ha magasról dobják le – nemcsak a gondolatokat töri össze.

2.

„Nem meggyőzni akar, hanem felrázni.” Aligha tesz így az, aki rosszul érzi magát bizonyosságtudat, ideológiai/csoportelkötelezettség híján. Karl Poppernek némileg ellentmondva: a racionalista is hisz abban, hogy helytálló, amit gondol. De racionális ellenérvek ráébresztik tévedésére. Tapasztalatai növekedésével képes és hajlik korrekcióra. Kizárólag elméje racionális működésének elkötelezett. Intellektuális kockázatvállaló. Kíváncsi természet mindhalálig. Az ismeretszerzés és a feldolgozás élvezetet jelent neki akkor is, ha az eredmény nem eget rengető, nem „hasznos”, nem kifizetődő és semmiféle üdvözléssel nem kecsegtet. Felvilágosító attitűdje abból a vágyából fakad, hogy minél ésszerűbben bemutassa, miként lehet gondolkodni, miként lehet a kérdéses eredményhez jutni.

Ha az emberek a józan észre hallgatnának, nem volna rá szükség. Aki mindent megért, annak semmit sem lehet megbocsátani.

Ha valami bekövetkezik, amit kívántál, de roppant valószínűtlennek tartottad, viselkedj úgy, mintha nem okozott volna meglepetést, hiszen fellépésed eredménye. Íme, páratlan éleslátásod és cselekvőképességed!

Az ésszerűség kigúnyolása, hogy az értelmetlen dolgok gyakran érthetőbbek, mint az értelmesek.

Elmélet és gyakorlat köztudomás szerint egymást kontrollálják. Az elmélet nemde bár igaz, mert bizonyítja a gyakorlat. Ami pedig a gyakorlatban történik, csak jó lehet, mert igaz elmélet irányítja.

„Többre tartom a szegényes életet egy demokráciában, mint a gazdagságot zsarnokságban” – így Demokritosz. Elkényeztetett ember. A mi alternatívánk régóta

más: szegényes élet egy szervesen demokráciában, illetve szegényes élet egy tüchtig vagy slamos zsarnokságban. Az ész korlátait mutatja, hogy a választás mégsem evidensen egyhangú.

„Világos, hogy minden országban az szabadul fel, ami van. A demokrácia tulajdonképpen nem tesz mást, mint formáiban napfényre hozza azt, ami rejlik egy társadalomban” – jegyezte fel valamikor angliai emigrációjában Szabó Zoltán. Súlyosabb ítéletet nem olvastam az elmúlt több mint két évtizedről és az elkövetkezőkről.

A hazai hírek szerint az emberek minden korábnál inkább kiábrándultak a politikusokból. Az emberek tehát úgy tesznek, mintha az általuk választottak nem az ő képüket viselnék (képviselő). Olyan hírt még nem olvastam, hogy az emberek minden korábnál inkább kiábrándultak önmagukból. Az a borzasztó, hogy a választottak nem rosszabbak, mint a választók.

A választók elvesztették maradék bizalmukat. Csak nehogy valaki megtalálja.

Nagy kár, hogy a demokráciához választók szükségeselek!

Meghatározó tájékozódási pont. Elég ha csak megpillantjuk a képernyőn, és már tudjuk, merre nincs kiút. De ez nem elő-, hanem utóítélet. Igaza van: ha ő a magyar, én *csak* európai vagyok.

A diktatúra ellenzékéként szerzett politikai-erkölcsi érdemek súlyosbítják a demokratikus hatalomban később elkövetett politikai-erkölcsi vétkeket.

Ha történik valami, amit meg kellene magyaráznia, de erre képtelen, rögvest világossá teszi: semmi nem szorul itt magyarázatra.

Napóleon szerint – és ebben ő a szakértő – a fenségeseget egy lépés választja el a nevetségeselettől. A siralmast ennyi sem.

Ha azt várod, hogy X politikus megbukik, mindig igazad lesz. Csak az a kérdés, megéred-e?

Sajnálatotok kimeríthetetlen, hogy a szegény besúgónak mi mindent kellett kiállnia. Persze, én is felmentem őt abban a pillanatban, amikor kiderül, hogy tevékenységével ártott saját karrierjének. A leleplezett besúgót megérteni törekszem, de lelkiismeret furdalást nem érzek, amiért nem váltam spiclivé.

Menteni az utasokat egy zátonyra futott hajóról, semmi. Elhítni velük, hogy jó helyen vannak, valami. Vonzó kilátásokkal kecsegtetni, hogy újabb utasok is jöjjenek, bravúr.

Kész szerencse, hogy a mértéktartás nem olimpiai szám.

Nálunk hovatovább csak zsidók használják a zsidó-keresztény kultúra kifejezést. Teszt: ki az, aki század-, na jó, tizedmásodpercnyi habozás nélkül képes kimondani?

Az auschwitzi tábor parancsnoka, Höss kivégzése előtt írta: „Ma már tudom, hogy a zsidók kiirtása helytelen volt, teljesen helytelen. Az antiszemitizmus ügyét nem vitte előre, sőt pontosan ennek az ellenkezője igaz.” Hössnek tehát a végső megoldással az volt az egyetlen baja, hogy nem volt végső. Ha élne, bizonyára megnyugvással tapasztalná, mekkorát tévedett. Munkája „az antiszemitizmus ügyét” cseppet sem hátráltatta.

„Az eljárás során egyszer megkérdezték tőlem, hogy antiszemita vagyok-e? Erre a kérdésre nyíltan és világosan nem tudtam válaszolni.” Ilyen nyílt feleletet ad minden antiszemita, amikor itt és most más válasz lehetetlen. És bizonyára minden

antiszemita helyesli, hogy a válaszoló – nehogy félreértsék – kijelentéséhez hűvös tárgyyszerűséggel hozzátette: „Természetesen, annak híve voltam, hogy a házigazda és a vendégsereg közti kérdést meg kell oldani.” Mármost csak egy kérdés maradt függőben (ha ugyan): min változtatott volna, ha tudják, hogy Eichmann feljegyzéseiből idéztem?

Animal Spirits címen jelent meg egy közgazdasági könyv. Furcsa és legkevésebb sem egzakt gazdasági kifejezés. Hogy valamit mégis nagyon eltalált, mutatja, hogy az „*Animal Spirits, reviews*” hívószóra a világháló 2.160.000 találatot jelez (amikor a magyar fordítás fűlszövege készült, „csak” a félmilliót közelítette). Pedig látszólag csak abban volt eredeti, hogy a 20. század meghatározó közgazdásza, Keynes a hat és féltizeddel korábban közölt könyvében használt kifejezést (csak 110.000 a találatszám) remek marketing érzékkel dobta be a köztudatba. Keynes az emberi döntések bizonytalanságát észelve hangsúlyozza, hogy e döntések mögött nem a tiszta ész megalapozta pontos számítások, hanem „spontán cselekvésre készítő erők”, az *animal spirits* állnak. A magyar fordító szavaival: „testünk egészséges életerejét” követjük.

A *spiritus* jelentésével csak-csak elboldogulok. Szellő, fuvallat, lélekzet, élet, sóhajlás, gőz, pára; de lélek, szellem, fennköltség, fonság, merészség, sőt dölyf, gőg, dac, érzület, lelkesedés, ihletettség is. A jelzőnek viszont semmi köze az *animához*, ami maga is szél, szellő, levegő, élet(erő), lélek, szellem; annál több az *animalhoz*. Szelíden: élőlény, de inkább, nem félek kimondani, állat(i). Az *animal spirits* tehát az elménkben működő testi-zsigeri-szervi: ebben az értelemben animális. Testiségünkhöz kötött életerő, amely döntéskényszerben létfenntartó cselekedetekre hajt, annak minden kockázatával. A könyv hosszú alcímének kulcsszava a *drive*. Az ösztön helyébe lépő kifejezés zsigeri funkciók élettani változásainak következményeként fellépő biológiai állapotot, hajtóerőt jelent. Az éhség, szomjúság, szex és fájdalom elsődleges drivejaiból a szocializáció során másodlagos, szerzett driveok fejlődnek ki. Az ember nemcsak egyrészt eredendően állatiak, másrészt humánspecifikusak. Az ember nemcsak zóon politikon, hanem zóon oikonomikon is, azaz (szűk és tág) háztartása menedzselője; gazdasági állat.

Minden egyszerű volna, ha az *animal spirit*st megtestesítő driveok mindig egészséges irányba löknének. De akkor hogyan magyaráznám a teljesítménytől elszakadó igényeket, a minden racionalitást felrúgó eladósodást; hogyan magyaráznám az intézményesült korrupciót? Egyik sem a gazdaság optimalizálását szolgálja. Annál inkább adott részek (pártok, szavazók, klienseik, rokonaik) érdekeit. És hogyan magyaráznám az elmét beszűkítő elfogultságot, dogmatizmust, fojtott vagy éppen kitörő indulatokat? A gazdaságot és kultúrát egyszerre kisiklató mélységes idegenkedést az idegentől? Hogyan magyaráznám az ideológiákká átalakuló zsigereket/zsigerekig hatoló ideológiákat, amelyek megszabják, kit és mi mindent kell gyűlölni?

Ahhoz képest, hogy semmiféle speciális adottságom nem volt; hogy soha nem ittam szeszt senkivel párban, vagy nagyobb társaságban; hogy konferenciákon, bárhol voltak, a fogadásokat, banketteket, sőt általában a társas összejöveteleket

jórészt mellőztem; hogy nem vadásztam (emberre sem); hogy felnőtt életem során akár az egy-, akár a több(i) pártot, egyáltalán bármiféle kört elkerültem; hogy pénzosztó pozíciót nem foglaltam el, igazán sokra vittem.

Kár, hogy nem voltam tehetségesebb, de ha az lehettem volna, nem én lennék.

Énvédelem: inkább alulmaradni igazságtalanul, mint vitán felül indokoltan.

Hosszú életemből visszaneztek és semmit se látok. Sikerült a múltamat teljesen feldolgoznom.

Könnyű memóriagyakorlat: felejtsd el kudarcaidat és emlékezz másokéira! Nehéz memóriagyakorlat: tanulj meg felidézni, amit sehogy sem akarsz!

A múlt (és a jövő) megismerésére irányuló törekvés legalább egy tekintetben sikeres. Világosan kirajzolja a jelen képét.

A betegség olyan, mint a diktatúra: kiszolgáltatottá tesz. A szolgaság tehát betegség, ezt értem. De hogyan lehet a szolgaság diktatúra?

Nem értem, miért mondják egyesek, hogy lélekleben fiatalok maradtak. Eltekintve attól, hogy még az együgyűeknek sem adatik meg, ami engem illet, annak örülnek, ha a testem maradt volna fiatal. A lelkem korával nincs semmi bajom.

Mikor fiatal voltam és időtlenül sok időnek tűnt, ami előttem van, nagyon türelmetlen voltam. Most, amikor egyre fogy az időm, egyre türelmesebb vagyok. Jobban belegondolva, nincs ebben semmi ellentmondás. Hiszen egyre kevesebbet veszthetek. Nemsokára csak az életemet.

Előny: már nem félek az öregkortől.

Az öregség szerencsés esetben bölcsességgel jár. Gyakrabban azonban fáradtá, a fáradtság pedig közömbössé tesz. Ha valaki úgy gondolja, hogy az egykedvűség a bölcsesség jele, vagy éppen abból fakad, éppúgy téved, mint aki az üldözői elől páncélruha mögé húzódó útonállót hős lovagnak hiszi.

Most is tudok örülni és szomorkodni, akár csak fiatalabb koromban. Még csak azt sem mondhatom, hogy öröme kevesebb alkalmam van, mint levertségre. De valahogy az öröm elvesztette felhőtlenességét, és ez önmagában leverő.

Különösen jól tudok aggódni. Érzelmeim tehát nem tompultak el, ami önmagában is örömforrás.

Amennyit gyengült külső hallásom, annyit erősödött a belső. Felszabadultságra mégsem ok, mert folyton élesen hallok az óra ketyegését.

Ha újrakezdhetném, nem kezdeném újra.

A korai lázadóból valószínűleg megállapodott konformista lesz; a késői nonkonformistából viszont bizonyosan halott.

Ha elvesztjük érdeklődésünket önmagunk iránt, a világon már semmi sem érdekel bennünket.

Az ember hajlamos a saját végét összetéveszteni a világ végével.

A választék zavarba ejtő bőssége miatt nehezen tudnék dönteni halálom módja felől és a végén még ott állnék élve.

„Két alma a polcon téltre. Az egyik puffadt és rothadófélben. A másik fonyadt és egyre zsugorodik. Ha teheted, ezt a második, kemény, de könnyed módját válaszd a megöregedésnek” – olvasom Tournier-nál. Ezek szerint szerencsés vagyok; mindenem megvan és működik, még ha ez az csak kevésbé is. A választást alka-

tom már rég elvégezte, nekem csak a felkért közreműködő szerepe jutott. A püf-fedéssel és rothadással kényelmesen várhatok halálom utánig.

A halál természetes, de abszolút különös. „Mindegyikünk az első, aki meg fog halni.” (Ionesco) Vagyis: csak mások halála természetes.

Egy neves (és képzeljék el, ha képesek: mégsem magyar származású) divattervező feltette a kérdést, milyen ruhát kívánnának az emberek viselni, amikor meghalnak. Ami engem illet, bár nincsenek ellenemre a morbid kérdések, a szóban forgó telibe találta, hogy mi az, ami abszolút hidegen hagy. A magam viselete a gondom ebben a szokatlanul egyszeri helyzetben, amiben tartok tőle, rutintalanságom miatt esetlenkedni fogok. Pillanatnyilag segít azonban túllépni (még létező) énhatáromon, hogy megcsodálhatom, mit tesz a mélységes szakmai kíváncsiság. Az alkotó ember onnan ismerszik meg, hogy kérdést lát ott, ahol eddig senki sem. Hogyhogy a vágyteljesülés lehetőségére éppen itt nem gondoltak? Döntse el a hullajelölt maga, és ne a kórház, meg a legközelebbi hozzátartozók ízlése, miben mutatkozzon a végén. Mennyivel kellemesebb a legutolsó divat szerint öltözködő haladokló, mint egy divatjamúlt. És lőn. A válaszolók – nem tudom, kifélek – habozás nélkül megneveztek drága ruhát (feltehetően, a cipőről sem feledkeztek meg), amilyenre régóta vágytak, de nem tudták megfizetni. Bizonyára elképzelték, amint körülöttük toporognak a rokonok, barátok, szedett-vedetten öltözve és sárga irigységükben ilyen viseletben üti meg őket a guta.

Az egyes ember végének számos érzékletesen pontos változatát tudjuk elképzelni. Nem így az emberiségének. Egyik katasztrófa-forgatókönyv ócskább, mint a másik. Pedig valamelyik valamikor valóra válik. A végtelenség felfoghatatlan, a vég elfogadhatatlan.

A képzelet korlátlansága gyengeség. Sokkal könnyebb elképzelni valamit, mint semmit. A túlvilág természetes, képzeletbarát vidék, hiába teljesen irracionális.

Halálos ágyán Géricault jobbkezeivel rajzolta balkezét. Hogy a csodába rajzolta volna, ha egyszer jobbkezes volt?

Nem a halál embertelen, hanem a módja. „A legnagyobb méltóság amit a halálban találhatunk, a megelőző élet méltósága” – írja Nuland, egy sokat látott sebész.

Marad Nietzsche tanácsa: „Halj meg a megfelelő időben.” Egészségesen meghalni. De akkor minek?

Vannak, akiket csak a halál tart életben. Annyira félnek tőle. Hiába: az apró, felesleges, értéktelen, de valamiért szívünkhöz nőtt limlomhoz váltig ragaszkodunk.

Halálad után pótolhatatlan a hiányod – magadnak.

Az ember része a nála nagyobb és/vagy tőle független természeti rendszernek, amelytől teljesen idegen a kérdés: mi az élet célja/értelme. A régi rómaiak már felismerték, hogy „a legjobb meg sem születni”, hiszen ekkor minden gondtól mentesülünk. De – nem feledhető – minden örömtől is. Ahogy nincs módunk csak az utóbbit megélni, nincs módunk meg sem születni. „De ki az, aki közülünk ezt megengedheti magának?” – kérdezte állítólag Alfred Polgar.

Aimer, c'est prendre le risque de mourir – olvasom egy említésre egyébként nem érdemes francia regényben. Szeretni annyi, mint elfogadni a halál kockázatát. Avagy: aki szeret, annak meg kell barátkoznia a halál kockázatával. Avagy: ha szerelmeseink vagyunk, közelebb kerülünk a halálhoz.

A szerelem pokoli vállalkozás: maga a felfokozott élet, lüktető intenzitás, a halál árnyékában. „Most meghaltam” – mondják a szerelmesek magukhoz térve az aktusból.

Úgy érzik, érzelmeik csak velük együtt múlnak el. Csak a halál választhatja el őket; reszketnek, nehogy a másikkal valami végzetes történjen.

Többnyire azonban tapasztalni kénytelenek, hogy az idő a fájdalmas sebeket is azért tudja gyógyítani, mert a megszokás minden érzést tompít; az hal el, ami öröknek tűnt.

De miért éppen ebben mutatkozna harmónia? Aki továbbra is elevenen érez, még annál is inkább gyászolja az őt ért veszteséget, mintha társa tényleg meghalt volna. Hiszen él, netán virul, vele ellentétben, aki legszívesebben meghalna.

A távolság csak akkor szépíti meg a dolgokat, ha közlőről érintenek. Egyébként elidegenít.

Az emberek érthetően szívesen mondanak véleményt olyanokról, akikkel egy szót sem váltottak. Kizárt, hogy rosszul ismernék.

Saját magunkról alkotott illúziókat önismeretnek, másokról alkotott lesújtó véleményünket emberismeretnek nevezzük. Aki pedig felcserélve maga helyett mások iránt táplál illúziókat, naiv. Mára kivesző félben lévő emberfajta.

Ha mégis megesne, hogy önmagunkról éppoly rossz véleményen volnánk, mint másokról, életünk nem válna elviselhetlenebbé. Elnézésünk önmagunkkal szembeni szigorunk arányában nő.

Néhány éve nem túl gyakran, visszatér egy álmom. Felöltötként, nem feledve státusomat, újból gimnáziumba kell jánom. Óraközi szünet van, fogalmam sincs, milyen óra következik. Megkérdek valakit (arcokat egyáltalán nem látok, neveket nem tudok), lesz-e matek? Igenlő a válasz és rémülten veszem észre, hogy még a füzetet sem hoztam el, annyira nem készültem. Eddig megúsztam a felelést, de a végén úgyszólván kiderül, teljesen készületlen vagyok. Semmit sem tudok. Felébredéskor nagy-nagy megkönnyebbülés.

Megjegyzés: iskolába mindig szerettem járni. Leckéimről nem szoktam megfélekedni, a felelés-vizsgázás bármilyen formája általában serkentett és nem viselt meg. Kimondottan jó tanuló voltam, bár a matematika (meg a fizika) nem feküdt annyira, mint a többi tárgy. Tizenhárom éves korom nehézségein (két kínos felelés után tanárom megértette velem, hogy nem értem, amiről azt hittem, tudom) túljutva azonban, mindvégig jelesen tanultam azt is.

Felütöm az *Álomfejtést*. Freud szerint a makacsul üldöző szorongásos vizsgálóm helyébe az egyetemet végzetteknel a szigorlat lép. Ez nálam tehát nem vált be, ami voltaképpen nem meglepő. Igen sikeres érettségi vizsgám (négy írásbeli, hat szóbeli, nyolc gimnáziumi év követelményei alapján) megterhelésével a későbbiek egyike sem vette fel a versenyt. De a magyarázatot nincs okom lesöpörni. Gyermekkorban elkövetett hibák büntetéseinek kitörölhetetlen emlékei vannak mögöttem. Figyelmeztet, hogy utolér a büntetés, mert valamit mostanában nem jól tettem; nyomja valamiért a felelősség a lelkem. Végül is érettségem a kérdés. Eszembe jut, hogy amikor a személyiség érettségének ismerveit tanítom, mindig aláhúzom, ha mind megkívánom egy eleven embertől, biztos lehetek benne, hogy

nem megy át a vizsgán. Magamat sem tartom természetesen kivételnek, amit viszont halkan az érettség újabb jelének tekintek.

Az álmodót nem terheli büntetőjogi felelősség, de képzeletéért és gondolataiért éppúgy felel, mint bármiért, ami az övé.

Márai nagy egyetértéssel idézi Marcus Aureliust: „negyvenéves korára egy férfi, akiben világít egy szikrája az értelemnek, mindent megélt és mindent tud, ami előtte történt az emberekkel, s ami az utána következő időben történhet még.” Ezzel szemben azt tapasztalom, hogy érnek meglepetések. Vagy azért, mert még mindig nem tanultam meg kiszámítani, mi várható ettől vagy attól – és ekkor értelmekkel van a baj –, vagy azért, mert tényleg nem volt várható. Hacsak eleve arra az álláspontra nem helyezkedek, hogy mindig mindenkitől a lehető legrosszabbat várjam, vagyis semmit se várjak. Erre nemhogy negyvenévesen nem voltam, de ma sem vagyok képes. Meglepődni és akár kellemetlenül csalódnai még mindig elviselhetőbb, mint senkiben sem csalódnai és semmin meg nem döbbsenni.

Ami teljesen előreláthatatlan volt, utólag teljesen érthető. Vajon az előbbi vagy az utóbbi szól inkább elménk gyatraságáról?

Ha a sajnálat mentes az önsajnálattól, csak a jó illem jele. Nélkülözi az érzelmi erőt és mélységet.

Bár vannak idők, amikor csak a hősiesség megszólalás indokolt, a természetlenség akkor sem ok a dicsekvésre.

A gyávaság szégyenletes, mint minden, amiben zsigereink szava dönt.

Amikor valakinek nagyszerű teljesítményéről értesülök, természetesen megcsodálom. De közről csak akkor érint, ha a csodálatomba irigység is vegyül.

Az irigy nem arra vágyik, amit megszerezhetne, hanem amit mások már megszereztek.

Az emberek értelmi képességei, noha nem kívánom túlértékelni őket, jellemző viszonyítva igen jók.

Az emberek egy részének az a mentsége, hogy olyan; másik részének, hogy nem olyan, mint a legtöbb ember.

Mi várható attól a lénytől, akinek hol a világ megváltása, hol a fogfájása borítja el tudatát?

Erényeiért már bőven meglakolt. Az élet azonban – konstatálja elégedetten – igazságos. Bűneiért jutalmát mindig megkapja.

Ha az öndicséret valóban szaggal járna – ahogy mondják –, a gázálarc éppoly mindennapi piperecikk lenne, mint az arcszesz vagy a fogkrém.

Önbizalma töretlen. Sikerről sikerre bukdácsol.

A gyenge akarató ember balszerencséje, hogy az akarat fejlesztéséhez is erős akarat szükséges.

A beszéd haszna, hogy legalább utólag gondolkodni kezdünk azon, amit előzőleg mondtunk. „Ha az oroszlan beszélni tudna, nem értenénk, amit mond” – így Wittgenstein. És ha a farkas? (Elvégre, ember embernek...)

Könnyű ellenállni másokat érő kísértéseknek. Az már valami, ha a sok minden, ami a legtöbb embert kísérti, hidegen hagy. De ez a valami embertelen.

Kínosak azok a szituációk, amelyekről se beszélni, se hallgatni nem tudunk. Az udvariatlan ember szemünkbe mondja az igazat. Mennyivel különb az udvarias. Ő csak a hátunk mögött teszi.

A lelkiismeretesség az udvariasság nemes formája.

Tárgyilagos az az ember, aki a mi véleményünkön van.

A jó társalgó mindig szórakoztató, mert hagyja, hogy jól kibeszéljük magunkat.

A sok ismétlés nyomán a mégoly érdekes dolgok is elvesztik érdekességüket. Az unalmas dolgok viszont sziklaszilárdan megőrzik eredeti jellegüket. Az unalom tehát örök érték.

A szorongót rendkívül nyugtalanítja, ha nem talál alapos okot a szorongásra.

Fontos a látás fejlesztése. Csukd be a szemed és nézz!

A cső nyilvánvalóan luk, amely körös-körül be van burkolva.

Ha valaki állandóan a magasba néz, egyáltalán nem lesz magasabb, de a mellette állókat alacsonyabbnak látja.

Nézem az augusztusi nyár tündöklésében a Lac Lémanon Genfben átívelő Mont Blanc híd tövénél a Mont Blanc mindig hó fedte csúcsát. Valóban jól látható. De miért ne volna az? Az ég ragyogó kék, ilyenkor minden élesen kirajzolódik, több hegy is. Az élmény mégis rendkívüli, ami nem a jó időnek meg a jó szemnek köszönhető, hanem annak az ismeretnek (nagyképeűen felkészültségnek meg műveltségnek nevezném), hogy megtanultam, mit honnan hogyan és miért érdemes nézni. Ha nem tudnám, hogy a Mont Blanc közel 5000 méter magas és így a markánsan kivehető közeli hegyek ellenére hozzávetőleg 90 kilométerről is megmutatja magát, nemhogy csodálnám, észre se venném. A zavaros helyzetek roppant előnye átláthatatlanságuk.

Az előrelátás lehetetlenség: látni kell, hogy mi minden nem következik be.

Gyorsan beszélni, lassan írni.

Írok és publikálok, mert jobbat nem tudok tenni. A megjelenés után bárgyú módon mégis mindig csodálkozom egy kicsit, hogy továbbra is minden úgy megy a világban, ahogy eddig.